

Ірина Букрєєва, Андрій Орлов

Гендерна диференціація етнічної ідентичності та національної дистанції у полікультурному середовищі

Стаття присвячена дослідженню гендерної диференціації етнічної ідентичності та рівня національної дистанційованості мешканців полікультурного регіону. Гендерний аспект розглядається як один із чинників, що мають вплив на процес міжетнічної взаємодії.

The article is devoted to the research of the gender differentiation of ethnic identity and the level of national distance in multicultural environment. The gender aspect is considered as one of the factors that influence the process of ethnic interaction.

У сучасних умовах в Україні, як поліетнічній державі, посилюється значущість дослідження аспектів міжкультурної взаємодії. На щастя, в нашій країні відсутні відкриті етнічні конфлікти, оскільки функціонують дуже високі стандарти здійснення свободи совісті, і все ж українські дослідники звертають увагу на наявність в українському суспільстві прихованого занепокоєння щодо можливих конфліктів на етнічному ґрунті [3]. Особливим чином зазначені проблеми загострюються в регіонах з багатонаціональним складом населення, одним із яких є регіон Мелітопольщини.

На сьогодні можна констатувати, що обране для дослідження середовище представлено широкою палітрою етнонаціональних та конфесійних груп, які тривалий час спільно проживають на одній території [2]. За даними переписів населення, починаючи з XIX ст., можна спостерігати за процесом ускладнення етнічного та конфесійного різноманіття в місті, що відбулося на загостренні проблем, пов'язаних із взаємодією етнічних груп та соціальною безпекою. Це особливим чином стосується сьогодення Мелітополя, де під впливом процесів демократизації та етнокультурного відродження, з одного боку, отримують нове «дихання» національні культури (створюються національні товариства, недільні школи, відроджується мова та історія народів), а з іншого, на тлі історично-соціальної, мовної та світоглядно-ціннісної ідентичності підіймаються «старі образи», посилюються процеси відчуження, виокремлення «свої-чужі». І обумовлене це протиріччя насамперед багатосегментарною структурою міської спільноти. Ці суспільні сегменти пов'язані так чи інакше з відповідними ідентифікаційними процесами,

які стосуються усвідомлення і окреслення кордонів «своїх» та «інших» сегментів та проведення розмежувань між ними.

Відомо, що найважливішим фактором посилення етнічності є намагання відокремитися від інших. Адже етнічність – категорія емоційно-нормативна. Гідність, гордість, образа, страх – є найважливішими критеріями міжетнічного порівняння. Ці почуття спираються на глибокі емоційні зв'язки з етнічною спільнотою і моральні зобов'язання стосовно неї, що формуються в процесі соціалізації індивіда, і в процесі якої не останнє місце займає формування ідентичності.

Зрозуміло, що етнічна ідентичність складається під впливом цілої низки соціокультурних чинників. Її становлення включає і специфічні гендерні уявлення. На сьогодні поняття "гендер" використовується для позначення соціокультурного конструювання поведінки, особистих якостей, ідентичності індивіда залежно від статі. На думку сучасних дослідників, засади гендерної асиметрії вельми різнопланові: економічні, культурні, юридичні, мовні. Зробивши їх предметом свого аналізу і широко використовуючи емпіричні дані, сучасні дослідники показують, що гендер зовсім не теоретична схема, а віддзеркалення соціальних реалій.

Проте гендерна концепція ще не достатньо глибоко торкнулася проблеми етнічної самосвідомості. На сьогоднішній день можна виділити два напрями, в межах яких представлені матеріали досліджень гендерної специфіки етнічної ідентифікації. По-перше, це описи примітивних суспільств і, по-друге, історичний аналіз еволюції гендерних ролей від ранніх суспільств до сучасних. І той, і інший досвід звернення до даної проблематики має етнографічний характер. Власне соціологічний підхід до вивчення цієї теми ще не набув поширення і розвитку. Практично немає матеріалів про подібні дослідження на прикладі сучасних суспільств, і зокрема сучасного українського суспільства.

У цілому, роздуми і попередні висновки, запропоновані у даній статті, ґрунтуються на аналізі результатів пілотажного анкетного опитування представників різних етнічних груп, що мешкають в полікультурному регіоні. Проте гендерна проблематика не була центральним завданням дослідження, тому зроблені висновки слід розглядати як

гіпотези, що вимагають подальшого розгортання і перевірки.

В якості досліджуваного об'єкта було обрано мешканців м. Мелітополя, оскільки статистично, за рівнем репрезентації в ньому основної ознаки – етнічності, його можна вважати еталонним, адже саме тут склалася традиційні форми міжетнічної взаємодії.

У ході опитування була застосована багатоступінчата, квотна вибірка, яка забезпечувалася шляхом розподілення респондентів за демографічними показниками (стать, вік, національність), що відповідає загальній меті дослідження. Обсяг вибіркової сукупності: 516 респондентів віком від 18 до 60 років. Відповідно до розподілу, в загальній сукупності опитано 219 чоловіків, що складає 42,4% і 297 жінок, що складає 57,6%. Для дослідження було відібрано представників 7 національностей, які мешкають у місті і можуть репрезентувати відповідні етнічні культури, а саме: представники болгарської, вірменської, грецької, кримсько-татарської, польської, російської та української етнічних груп. Термін проведення анкетного опитування 9.03.2010 – 16.03.2010. Довірча вірогідність відповідає рівню 95%, де похибка дорівнює 4,31. Метод збору інформації: стандартизоване інтерв'ю (анкета). Обробка отриманої інформації здійснювалася в статистичному пакеті SPSS.

У завдання даного дослідження не входило окреме вивчення і визначення сучасного змісту соціальних ґендерних ролей. Ґендерна диференціація поведінкових норм значно варіює в різних соціальних і етнокультурних середовищах. Проте на базі зібраного матеріалу правомірно позначити, як нам здається, найважливіші з погляду предмета дослідження, смислові навантаження, які особливим чином обумовлюють життєдіяльність чоловіка і жінки в сучасному суспільстві. Існуючі відмінності у випадку нашого аналізу ми задаємо як гіпотетичні, тобто вважаючи диференціацію етнічної самосвідомості чоловіків і жінок і їх ставлення до міжетнічної взаємодії як вихідний пункт дослідження.

Для виявлення загальної тенденції щодо особистісної ідентифікації респондентам було запропоновано відповісти на такі запитання: «Ким Ви себе насамперед вважаєте?» та «Скажіть, будь ласка, що для Вас означає слово "наші"? Це перш за все...». Дані дослідження доводять, що більшість опитаних ідентифікують себе за місцем (територією) свого проживання. Так, більшість

респондентів передусім себе вважають жителями свого селища або міста (51,6%). Як громадяни України себе ідентифікують 34,9%, а 13,6% відносять себе до жителів регіону. При цьому якісної різниці між відповідями чоловіків та жінок не спостерігається. Хоча слід зазначити, що чоловікам притаманне частіше ідентифікувати себе на загальнодержавному рівні («громадянин України» - 37,0% порівняно з відповідями жінок (33,3%)), а жінкам – на регіональному рівні, тобто, як жителі селища або міста (52,2% порівняно з відповідями чоловіків (50,7%)).

У загальному вимірі ідентичність також передбачає окреслення відповідних кордонів «своїх» та «чужих». Цей показник дозволяє більш детально дослідити чинники, які впливають на її формування, зміщуючи акценти ідентифікації індивідом себе за масштабними соціально-територіальними спільностями до локальних утворень, що виступають для нього в якості ціннісних та нормативних світів.

Так, для більшості опитаних (36,4%) «своїми», «нашими» в першу чергу є сім'я та близькі родичі. Цікаво, що чоловікам притаманне частіше (37,4%) ідентифікувати себе з родиною, ніж жінкам (35,7%). Також значна кількість респондентів ідентифікують себе як мешканців конкретного населеного пункту (34,1%). І в цьому випадку перевагу складають позитивні відповіді жінок (35,0%) порівняно з відповідями чоловіків (32,9%). Додатковими формами ідентифікації для опитаних слугують критерії «моє покоління» - 19,0%, де ґендерна диференціація виглядає так: 20,1% чоловіків та 18,2% жінок; «мої однопумці» – 15,9% (14,6% чоловіків та 16,8% жінок); «моя країна» – 12,4% (12,8% чоловіків та 12,1% жінок); «коло знайомств, схожих інтересів» - 7,4% (6,8% чоловіків та 7,7% жінок). Ідентифікація за національною ознакою простежується у незначній кількості опитаних, тобто для загальної більшості опитаних не відіграє суттєвої ролі, адже цей критерій ідентичності обрали лише 2,9% респондентів. Ідентифікація за професійними, політичними та релігійними критеріями взагалі відсутня (таб. 2).

Слід зазначити, що як і у відповідях на попереднє запитання, якісної різниці між відповідями респондентів обох статей не спостерігається. Дані проведеного додатково U-тесту за методом Мана і Уїтні не виявили чіткої ґендерної диференціації щодо продукування ідентичностей серед опитаних.

№ з/п	Скажіть, будь ласка, що для Вас означає слово "наші"? Це перш за все... (N=516)	Ваша стать		Всього (%)
		чоловіки (%)	жінки (%)	
1.	Мої однодумці	14,6	16,8	15,9
2.	Люди такої ж професії	0	0	0
3.	Колеги по роботі, навчанню	3,2	2,7	2,9
4.	Люди мого кола знайомств, схожих інтересів	6,8	7,7	7,4
5.	Моя сім'я, родичі	37,4	35,7	36,4
6.	Жителі міста, села, де я живу	32,9	35,0	34,1
7.	Люди з таким самим, як у мене, ставленням до політики	0	0	0
8.	Люди з таким самим, як у мене, ставленням до релігії	0	0	0
9.	Моє покоління	20,1	18,2	19,0
10.	Моя національність	3,2	2,7	2,9
11.	Моя країна	12,8	12,1	12,4
12.	Важко відповісти	6,4	5,4	5,8

Оскільки більшість респондентів ідентифікують себе на шлюбно-родинному, територіальному або поколінському рівні, то не дивно, що на запитання „Що ви розумієте під національністю?” більшість респондентів (56,6%) не змогли дати чіткої відповіді. Але, все ж таки, чверть опитаних (25,8%) в зміст поняття «національності» вкладають «співгромадянство, український народ».

Обрали це визначення 24,7% чоловіків та 26,6% жінок. А 17,6% вбачають у національності соціально-біологічну спільність (18,3% чоловіків та 17,2% жінок). Слід зазначити, що особиста ідентифікація опитаних, простежена у ґендерному вимірі, різниться від того змісту, який вони вкладають в поняття «національність», доказом чого слугують наступні дані (таб. 2).

Таблиця 2

№ з/п	Ким Ви себе насам-перед вважаєте? (N=516)	Що Ви розумієте під національністю (етнічною приналежністю)?						Всього	
		Співгромадянство, український народ		Соціально-біологічна спільність		Важко відповісти			
		чоловіки (%)	жінки (%)	чоловіки (%)	жінки (%)	чоловіки (%)	жінки (%)	чоловіки (%)	жінки (%)
1.	Мешканцем села, району або міста, в якому Ви живете	51,9	45,6	17,5	15,7	60,8	66,5	50,7	52,2
2.	Мешканцем регіону (області або декількох областей), де Ви живете	37,0	44,3			5,6	4,8	12,3	14,5
3.	Громадянином України	11,1	10,1	82,5	84,3	33,6	28,7	37,0	33,3

У цілому відсутність яскраво вираженої етнічної ідентичності у респондентів та велика кількість міжнаціональних родин пояснюється відомим історичним фактом заселення й подальшого розвитку регіону, на території якого вже кілька століть спільно мешкають та взаємодіють представники різних етнокультур. І на сьогодні це визначення міста не втратило своєї

актуальності, адже 67,6 % опитаних погоджуються з його багатонаціональністю. Й саме тому більшість респондентів Мелітополь вважають толерантним містом (51,9 %). Так вважають 53,0 % чоловіків та 51,2 % жінок. А це, у контексті аналізу перспектив розвитку суспільства, може розглядатися не лише у якості потенціалу підтримання миру та спокою у регіоні, але й як показник ступеня

готовності масової свідомості населення до відкритості та співробітництва.

Але, слід зазначити, що достатньо велика кількість опитаних (44,7 % чоловіків та 46,8% жінок) не можуть дати чіткої відповіді на це запитання. Це передусім ті респонденти, які не змогли визначити, що саме містить у собі поняття толерантності (61,6 %). Інші ж мешканці міста під толерантністю розуміють «співчуття до «інших» (14,0 %) (15,1 % чоловіків та 13,1 % жінок), «відповідна терпимість до інших етносів, рас, культур» (13,4%) (11,9 % чоловіків та 14,5 % жінок), «відповідна терпимість до всіх проявів іншого способу життя» (5,8 %) (6,4 % чоловіків та 5,4 % жінок). Негативним значенням дане поняття наділяють 3,1 % опитаних, вбачаючи в ньому «політичне чи ідеологічне гасло, яким грають політики» (серед них 3,2% чоловіків та 3,0 % жінок) та 2,1 %, для яких це лише слово (2,3% чоловіків та 2,0% жінок).

Емпіричний аналіз проблеми міжнаціональних відносин у контексті оцінки перспектив соціальних трансформацій потребує спеціальних методичних прийомів, які дозволяли б вимірювати рівень національної толерантності як глибинної психоемоційної основи міжнаціональної взаємодії. Адже даний рівень-це психологічне підґрунтя будь-якого соціального співробітництва. Однією з методик його вимірювання є шкала "соціальної дистанції" Богардуса [1, 4].

Дана шкала дозволяє вимірювати психологічну готовність до зближення або, навпаки, до відторгнення людей іншої національності, незалежно від їх особистісних якостей та особливостей. Відповідь респондента на запитання про те, у якості кого той згоден допустити представників іншої національності, дозволяє визначити соціальну дистанцію, яку людина хотіла б зберегти між собою та представниками певної етнічної групи.

Отримані в ході нашого дослідження дані доводять, що рівень соціальної дистанції в місті помірний (в середньому 4,189). Дане значення соціальної дистанції свідчить про те, що мешканці міста схильні до національного відособлення, і по відношенню до більшості національностей займають наступну позицію – «хай живуть у місті, але мені б не хотілося вступати з ними в безпосередні контакти». По відношенню до якої-небудь конкретної національності, це значення може інтерпретуватися як наявність відповідної соціальної дистанції, і означати те, що представники цієї національності сприймаються як «не зовсім свої, але і не зовсім чужі».

З іншого боку, дані свідчать, що представники української (індекс соціальної дистанції дорівнює 1,7035), російської (2,8280), польської (2,9981), вірменської (3,7229) та кримсько-татарської (3,8895) етнічних груп тісно включені в процес міжетнічної інтеграції.

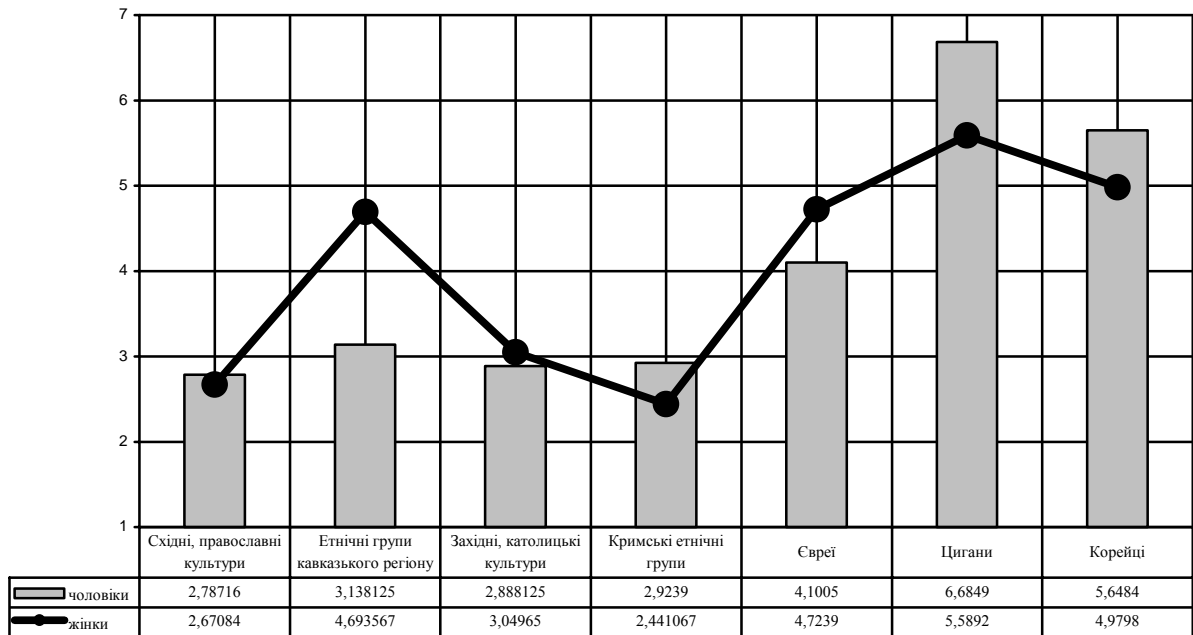
Основна більшість інших етнічних груп продукує інтеграцію на рівні співробітництва та сусідства. А от представники ромської культури, на жаль, користуються не доброю популярністю, адже рівень дистанційованості від них найбільш високий (6,054), що свідчить про відсутність інтегрованості цієї етнічної групи у суспільні процеси та інститути в місті.

Застосування ґендерного показника під час аналізу даних свідчить про наявність диференціації щодо оцінки рівня соціальної дистанції чоловіками й жінками міста. Якщо у чоловіків даний рівень в середньому складає 4,22, то у жінок він нижчий – 4,08. Тобто чоловіки у більшою мірою схильні продукувати національну дистанційованість.

Відповідно до окремих етнокультур, то жінки виявляють більшу, ніж чоловіки дистанцію (4,69 та 3,13 відповідно) до представників етнічних груп кавказького регіону (азербайджанці, вірмени, грузини), представників західних, католицьких культур (німці, чехи, поляки) (3,04 та 2,88 відповідно), до євреїв (4,72 та 4,1 відповідно). Чоловіки ж дистанціюються більше за жінок від представників кримських культур (караїми, кримські татари), представників східних, православних культур (білоруси, росіяни, українці), циган та корейців (мал.1).

В цілому можна стверджувати, що місто й регіон не є, в повному обсязі цього поняття, толерантним, але і не є конфліктним. Більшості мешканців, скоріш за все, байдуже, представники яких саме національностей їх оточують, що в цілому можна пояснити тими соціально-економічними трансформаціями, які обумовлюють життя сучасного українця. Тому слід вказати, що опитані розрізняють представників різних етнічних груп за рівнем життя. Вважають, що різниця за цим показником складає 45,7 % респондентів. Серед них 46,6 % чоловіків та 45,1 % жінок. Більш толерантними в цьому питанні виявилися 18,6% опитаних, які відповіли, що різниці за рівнем життя між різними національностями, які живуть у місті, немає. І це 16,9% чоловіків та 19,9 % жінок. Ці показники підтверджують й попередній аналіз даних, отриманих за допомогою шкали соціальної дистанції – жінки більшою мірою за чоловіків схильні до відкритості та толерантніше ставляться до представників сусідських етнокультур.

Рівень соціальної дистанції до представників різних регіональних культур
(гендерний вимір) (N=516)

Отже, місто Мелітополь, у розумінні його як території спільного проживання багатьох національностей, у взаємодії різних етнічних і релігійних культур в цілому можна характеризувати як безконфліктний етнокультурний простір. Значна кількість його мешканців відверто «прив'язують» себе до нього, ідентифікуючи себе як «житель міста», відповідно, вбачаючи в сусідах по території

проживання «своїх». Ідентифікація чоловіків коливається між полюсами «моя родина» - «громадянин України», в той час як ідентифікація жінок має більш стримані позиції «моя родина» - «житель міста, в якому я живу».

Щодо питання міжетнічної взаємодії, то за рівнем національної дистанції простежується невисока гендерна диференціація-чоловіки продукують більшу ступінь ізоляції від представників певних етнічних груп, ніж жінки. Хоча по відношенню до конкретних національностей жінки також намагаються дистанціюватися.

В цілому слід зазначити, що незважаючи на наявність деякої гендерної диференціації в просторі міжетнічних відносин, цей фактор не має значного впливу

на його зміст. Зрозуміло, що проблема, якій присвячена стаття, потребує більш ретельного вивчення із залученням не лише кількісних, але й якісних процедур. Адже проблема етнічного й усього кола питань, пов'язаних з нею, відповідно до світових соціально-економічних та політичних процесів, має досить значний рівень актуальності, і потребує вирішення.

Література:

1. Головаха Е.И., Панина Н.В., Чурилов Н.Н. Киев 1990-1991: Социологические репортажи. – К.: Наукова думка, 1992. – 129с.
2. Крилов М.В., Арабаджи О.С. Основні тенденції та особливості етноісторичного розвитку Запорізького Приазов'я // Етносоціальне буття народів Запорізького Приазов'я в геокультурному контексті. Монографія /за заг. ред.. Аносова І.П., Афанасьєвої Л.В., Крилова М.В., Пригаро М.В. – Запоріжжя: Обласна державна адміністрація; Мелітополь: МДПУ; Сімферополь: Таврія, 2005 – С.45-57.
3. Панина Н.В. Проблемы национальной толерантности в Украине// Украинский вестник агентства "Postfactum". - 1993.- №4.- С.13-16.
4. Bogardus E.S. Measuring Social Distans // Jurnal of Applied Sociology. – 1925. – Vol.9.– P.299-308.